

Tusculum

2020
SOLIN-13

Tusculum

13

Solin, 2020.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonči Čičerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

13

Solin, 2020.

Sadržaj

7-21	Dražen Maršić	Studije o isejskoj carskoj skupini (II) – Isejski lorikat iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu
23-31	Nikola Cesarik	<i>Veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo</i> (ad CIL 3, 2028 = 8753)
33-40	Silvia Bekavac	<i>Lex arae Dianae in Aventino</i> na natpisu iz Salone
41-62	Dino Demicheli	Epigrafski spoliji iz Zvonimirove ulice u Solinu
63-72	Ivo Donelli	Vrste kamena otkrivene na trasi plinovoda u Solinu
73-82	Nenad Cambi	<i>Spolia</i> u Gašpinoj i Aljinovićevoj mlinici u Solinu
83-89	Michael Ursinus	Ottoman <i>Çiftlik</i> / <i>Zemin</i> Holdings in the Grounds of Ancient Salona and the Ager Salontanus before the Fall of Klis (1537)
91-116	Arsen Duplančić	Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni
117-134	Ivan Šuta	Skica nacрта ceste Klis – Split iz 1807. godine
135-161	Tonći Čičerić	Prilozi za biografiju admirala Antona Račića
163-178	Josip Dukić – Bernard Dukić	Odnos don Frane Bulića i fra Ivana Markovića u kontekstu polemike o sv. Dujmu i apostolicitetu splitske Crkve
179-186	Lidija Fištrek	Elementi performansa u stvaralaštvu Joze Kljakovića
187-227	Ivan Matijević	Njemačka protuzračna obrana u Solinu između ožujka i listopada 1944.
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nenad Cambi

Spolia u Gašpinoj i Aljinovićevoj mlinici u Solinu

Nenad Cambi
Zoranićeva 4
HR, 21000 Split
nenad.cambi@xnet.hr

Prvi *spolium*, monumentalna nadgrobna stela Prostinije Prokule i Faventine Delikate iz Trajanova doba, ugrađen je u Gašpinoj mlinici u Solinu poviše sjevernih vrata. Žena na lijevoj strani portretnoga polja nosi sofisticiranu frizuru koja podsjeća na one iz carske okoline (Plotina, Marcijana i Matidija), dok je djevojčica Delikata počesljana tako da oponaša mušku frizuru, ponajviše Trajanov portret *decennalia* tipa.

Drugi *spolium* je kip uzidan u Aljinovićevoj mlinici. Na temelju dviju starih fotografija može se reći da je posrijedi novokomponirani kip. Tijelo je muškarca, a glava žene nešto većih dimenzija od ljudskih. Muškarac je odjeven u tuniku i togu. Na lomu vrata umetnuta je ženska glava. Njezina frizura *Scheitelzopf* tipa je iz doba oko sredine 3. stoljeća ili nešto kasnije. Vlasnici mlinice su nedavno izvadili žensku glavu i umetnuli nakaznu gipsanu.

Kako se obje mlinice nalaze na području salonitanskih istočnih nekropola, oba spolija veoma vjerojatno potječu iz sepulkralnoga ambijenta, jer treba pretpostaviti da su nađena prigodom gradnje mlinica.

Ključne riječi: Salona, mlinice, Gašpina, Aljinovićevo, *spolia*

UDK: 2-526.64:664.71(497.58Solin)"02"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5. srpnja 2020.

Rječica iliro-rimskim imenom Salon, danas Solinska rika ili Jadro,¹ zbog obilja i izvrsnosti vode prava je blagodat za čitavu metropolitansku regiju između Trogira i Omiša, kolikogod bila kratka toka. Jadro je ponornica istoga postanja kao i sestra joj Žrnovnica. Osim vode obje imaju i druge vrijednosti za čovjeka i okoliš.² Nije čudno što je taj kraj bio davno gusto nastanjen. K tomu, kao što je pisac ovih redaka često naglašavao, to je bio položaj koji je iznimno povoljan za plovidbu. Srednji dio obale istočnoga Jadrana pogodan je za trgovinu, osobito zato što ima sve preduvjete (duboka uvala, obilje vode, snabdijevanje namirnicama, mogućnost komuniciranja s unutrašnjošću).³ Veoma je važno i to što su u još ne tako davnoj prošlosti na Solinskoj rici postojali pogoni (mlinovi i stupe) često povezani kao međusobno koherentni sadržaji. Za njihovo funkcioniranje rječica Salon još od vremena teško utvrdivih povijesnih dubina davala je povoljan energetski pogon. S pogonima se prepliću i

potrebni prijelazi preko tokova. O tome je bilo malo riječi u literaturi.⁴ Danas još postoje ove mlinice u Solinu na Rici: Velika galija s 13 mlinova, Velika Gabrića s osam mlinova, Aljinovićevo mlinica s pet mlinova i Gašpina mlinica s 15 mlinova. Malu Gabrića srušila je bomba za Drugoga svjetskog rata. Imala je četiri mlina i jednu stupu.⁵

O mlinicama i stupama neće biti govora, jer pisac ovih redaka za to nema dovoljno znanja. Stoga će se on osvrnuti samo na dva arheološka svjedočanstva, dva spolija koji potvrđuju miješanje kulturnih slojeva na mjestima gdje su one bile izgrađene.

U dvjema mlinicama bila su ugrađena dva važna spolija o kojima je gotovo da nije bilo riječi u znanstvenim radovima, iako su oba iznimno važna kao svjedočanstvo visoke razine i standarda salonitanskih radionica.

Prvi spolij je monumentalna rimska nadgrobna stela (visina 1,91 m, širina 0,63 m), ugrađena kao nadvratnik

1 O imenu i razvoju usp. N. Cambi 2012, str. 1-28.

2 Na ušću Žrnovnice osim luke postojale su i solane, uvijek izvor dobrih prihoda.

3 N. Cambi 2019, str. 55-76.

4 Jedan od rijetkih: E. Dyggve 1929, str. 561-576.

5 L. Katić 1950, str. 90-91; L. Katić 1955, str. 58-63.

sjevernoga ulaza u Gašpinu mlinicu (sl. 1).⁶ Ona je namjerno ugrađena po širini (ne kao što bismo očekivali po debljini) tako da se u cijelosti vidi njezina prednja strana. Želja nalaznika je bila pokazati lijepi reljef. Stela je pseudoarhitektonskog oblika, što znači da ima trokutni zabat, a ostali elementi nisu posuđeni iz graditeljstva. U sredini zabatnoga polja je šesterolatični cvijet. Sa strana su bili akroteriji kao na hramovnoj (sepulkralnoj) arhitekturi. S obzirom na stanje očuvanosti nije moguće kazati kakvoga su karaktera bili. Najvjerojatnije su bili u obliku palmeta, što je vrlo često. Nije bilo moguće ustvrditi je li akroterij bio i na vrhu zabatnoga trokuta, a ako je i postojao njegovih tragova nema. Ispod zabata je traka koja je zamijenila arhitektonsku gredu, što je postupni znak procesa dearhitektonizacije stelâ. Na traci su prikazana dva dupina okrenuta glavama jedan prema drugome. Po sredini trake dupine razdvaja trozub, predmet koji nose neka morska božanstva i u skladu je s ikonografijom tih morskih sisavaca. U kvadratnom polju su dvije polufigure: djevojčica (lijevo) i zrela žena. U kvadratnom natpisnom polju, koje je grubo oivičeno dubokom brazdom bez profilacije, je natpis:⁷

PROSTINIA C(ai) F(ilia)
 PROCVLA V(iva) F(ecit) SIBI ET
 FAVENTINAE DELI
 CATAE DEFVNCTAE
 ANNORVM X

Natpis, dakle, postavlja Prostinija Prokula za života sebi i Faventini Delikati koja je doživjela samo deset godina. Očito je da je izradba i postavljanje spomenika uslijedilo nakon prerane Delikatine smrti. Nije jasno kakav je bio njihov međusobni odnos, ali pouzdano nisu majka i kći. Naime, to nije naznačeno, a odnos ne odaju ni njihova imena. Prema prikazu žene se drže desnom i lijevom rukom pred grudima, što označuje emotivnu bliskost bez obzira na njihovu vezu. *Nomen Prostinia* zabilježen je u Dalmaciji samo u ovom primjeru.⁸ Inače je rijedak.⁹ Naprotiv, *cognomen Procula* je iznimno čest.¹⁰ Djevojčica nema nomen nego dva kognomena. Prvi je *Faventina* koji je veoma proširen. Drugi pak kognomen, *Delicata*, nije naveden kod Alföldija, iako mu je ovaj natpis bio poznat. Vjerojatno je pisac smatrao da je nježnost

Slika 1
 Stela Prostinije Prokule i Faventine Delikate u Gašpinoj mlinici (snimila Ana Demichelli)

6 S. Buble 2012. Na sl. 5. prikazano je pročelje (fotogrametrija) Gašpine mlinice sa stelom Prostinije Prokule. O Aljinovićevoj mlinici usp. L. Katić 1952, str. 201-219.

7 CIL 3, 2491. U skedi se donosi prethodna literatura. Jedina obrada i više fotografija: N. Cambi 2000, str. 54, kat. br. 74, tab. 98.

8 G. Alföldy 1969, str. 112.

9 W. Schultze 1904, str. 90.

10 G. Alföldy 1969, str. 274-275.

karakteristika osobe, a ne *cognomen*. Međutim, da to nije imenska odrednica, zar bi bila navedena u toliko sažetom natpisu? Prvi kognomen mogao je nastati po podrijetlu. Naime, grad *Faventia* (današnja Faenza u Italiji) grad je bogate prošlosti.¹¹ Radi li se o mladoj i nježnoj (*Delicata*) ropkinji, posvojećetu ili je riječ o nekom drugom odnosu podrijetlom iz navedenoga italjskog grada, smije se samo pretpostaviti, ali nije moguće biti u potpunosti siguran u to. To je zapravo dodatak kognomenu, koji se naziva *signum* ili *agnomen*, da bi bolje determinirali osobu.¹² Takva onomastička pojava karakteristika je 2. i dijela 3. stoljeća poslije Krista. *Prostina Procula* je slobodna žena, a na to ukazuje činjenica da navodi ime svoga oca (*Gaius*). Ostale karakteristike imenske formule su izostavljene, nedvojbeno kao posljedica smanjivanja važnosti ostalih podataka.

Ispod natpisa je prazan prostor koji završava zubom za uglavljivanje spomenika u kamenu bazu.

Sada se treba temeljitije pozabaviti dekoracijom i portretima. Rozeta u sredini trokutnoga polja je jednostavni arhitektonski ukras, neka vrsta popunjavanja prostora, kao u odgovarajućem arhitektonskom polju. Dupini i trozub unose mitološku simboliku koja je poznata u nadgrobnoj umjetnosti.¹³ Brojni su sarkofazi s raznovrsnom morskom ikonografijom zasnovanom na mitologiji.¹⁴ Na stelama se dupini često pojavljuju: primjerice na jednoj omanjoj steli s portretom u Saloni u Trajanovo doba¹⁵ te dva puta u Tiluriju iz istoga vremena.¹⁶ Međutim i na nekim drugim vrstama nadgrobni spomenika također ima primjera referiranja na morsku simboliku, što upućuje na popularnost u kasnom 1. i ranijem 2. stoljeću.

Što se pak tiče portreta, valja kazati da obje žene nemaju istu frizuru. Djevojčica nosi kratku, rekli bismo mušku, frizuru priljubljenu uz kalotu, s valom na tjemenu poviše čela.¹⁷ Pretpostavka je da se kosa prikupljala da bi možda u kasnije životno doba, kao odraslija žena, dobila sofisticiranu frizuru poput one dedikantice spomenika. To je vjerojatno i prevarilo pisca skede u CIL-u 3 koji kaže da

su na steli prikazane muška i ženska figura, iako je jasno da se u natpisu spominju žene.

Prokulina frizura pak pokazuje veoma artificijelni oblik trajanskoga doba prisutan osobito kod careve žene Plotine,¹⁸ a još više kod sestre Marcijane¹⁹ i njezine kćeri Matidije.²⁰ Frizura se sastoji od dvije ili tri stepenice poviše čela. Na temelju toga jasno je da je stela nastala u doba kasnoga 1. ili na samom početku 2. stoljeća u doba cara Trajana, jer slične frizure nestaju u Hadrijanovo doba. Ove dvije žene pokazuju vrsne portrete dosta realističkih crta. Glave su naglašene u odnosu na tijelo i znatno su bolje izrađene. Jasno se vide obli djevojački obrazi kao i profilirana muskulatura i lagano mreškanje čela odrasle žene. Potonja je prikazana i kao veća figura. Odjeća (*stolla* i *palla*) je također realistički prikazana, uz neznatnu krutost nabora, dok su ruke prikazane ponešto nezgrapno. Položaj i međusobni odnos s njihovim tijelima nije uobičajem na salonitskim stelama i može se tumačiti posebnim odnosom ženâ i željom naručiteljice Prostinije Prokule. Tijela kao da su se stisnula unutar portretnoga polja.

Ova stela je, uz onu Gaja Laberija iz Tilurija (u Sinju) i stele djevojke uzidane u kuću u Dvornikovoju ulici u Splitu, najkvalitetniji primjer još uvijek monumentalnih stela s početka 2. stoljeća. Te su stele započele prolaziti kroz fazu dearhitektonizacije, iako još ne i demonumentalizacije, tako da se podrijetlo forme ipak prepoznaje. Jasni arhitektonski oblik prisutan je samo u zabatu, dok je već greda koja ga nosi prešla u friz. Velika pažnja je posvećena portretnom polju, a sve ostalo je pojednostavljeno.

Drugi *spolium* uzidan je u pročelni zid Aljinovićeve mlinice. Po srijedi je jedna pomno uzidana rimska statua. Iako je spomenik očuvan, valja se osloniti na dvije fotografije jer je doživio brutalnu devastaciju od današnjih vlasnika mlinice. Prvu je fotografiju donio don Lovre Katić

11 *Faventia* se nalazi u prvom podalpinskom gorskom lancu, jugoistočno od Bologne i imala je burnu prošlost.

12 I. Calabi Limentani 1971, str. 59-60.

13 O morskom simbolizmu oslonjenom na mit pokojnih heroja koji odlaze na otok blaženih usp. F. Cumont 1942, str. 155.

14 Usp. A. Rumpf 1939. Morska mitološka tematika osobito je česta i razvijana na sarkofazima grada Rima.

15 S. Rinadi Tufi 1971, str. 101, br. 16, tab. VI, 1; N. Cambi 2000, str. 54, bilj. 356, tab. 97.

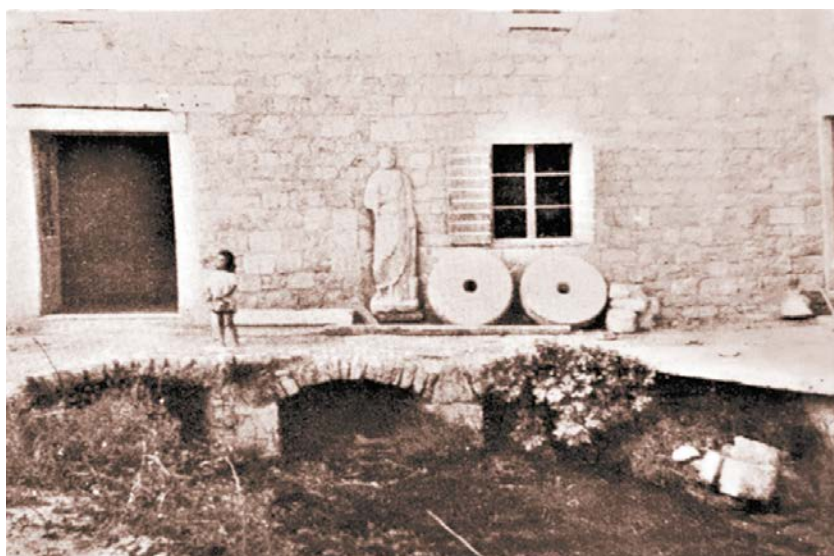
16 Jedna veoma fragmentirana i izlizana: S. Rinaldi Tufi 1971, str. 111, br. 39; druga poznata, Gaja Laberija, po svoj prilici također iz Tilurija, još uvijek uzidana u privatnu kuću u Sinju: N. Cambi 2000, str. 53, bilj. 353, kat. br. 71, tab. 95.

17 Taj oblik slični frizuri samoga cara tzv. *decennelia* tipa. Usp. W. H. Gross 1940, str. 85, 127; K. Fittschen – P. Zanker 1985, str. 41, br. 42; N. Cambi 2000, str. 52, kat. br. 67, tab. 88, 89. Upravo takvu frizuru nose djevojčice na nadgrobni spomenicima ranoga 2. stoljeća. Usp. A. Backe-Dahmen 2006, str. 83-85, tab. 13 a-d; 39 b.

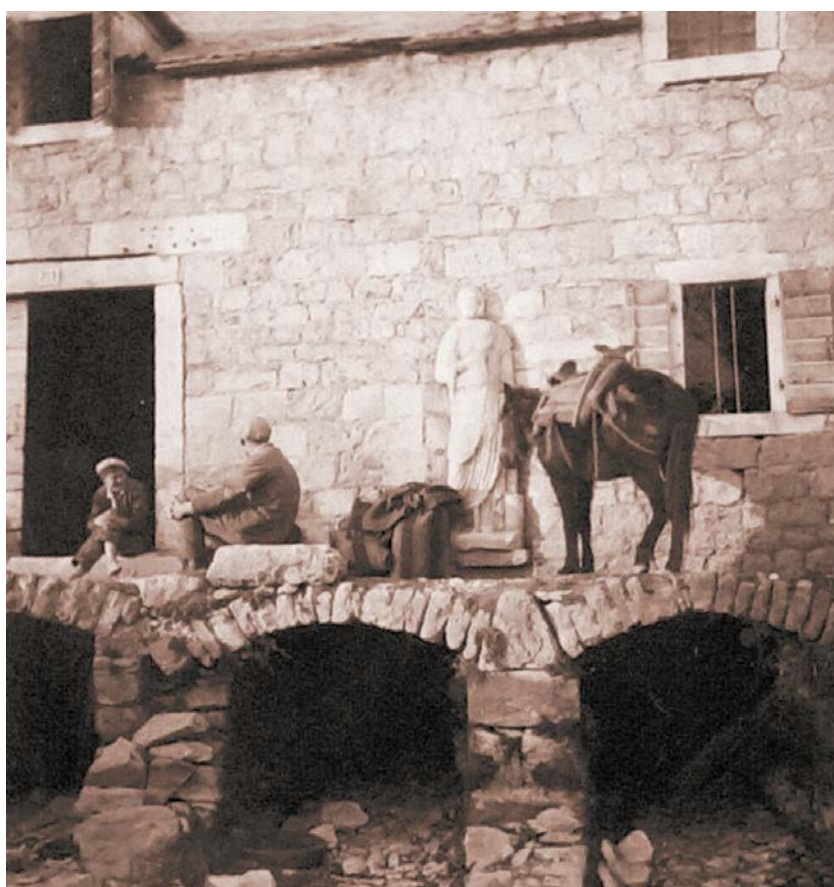
18 M. Wegner 1956, str. 71, 81, 124, tab. 39.

19 M. Wegner 1956, str. 77, 122, tab. 35 a i b.

20 M. Wegner 1956, str. 119-120, tab. 32 b, 33 a i b, 32 a.

Slika 2
Prednji zid Aljinovićeve mlinice s kipom muškarca i ženskom glavom (L. Katić 1952, sl. 2)

Slika 3
Prednji zid Aljinovićeve mlinice s kipom muškarca i ženskom glavom (snimio Eynar Dyggve)

(sl. 2).²¹ Međutim, pisac statuu samo spominje, a mlinicu tek malo više. Na fotografijama desno od vrata vidi se kip. Bjelina upućuje na to da je kip bio izrađen od dobrog vapnenca. Kip je nešto niži od vrata, ali gotovo doseže do visine prozora koji je do njega. Živahna djevojčica u prvom planu fotografije također je pokazatelj veličine. Sve u svemu kip je, čini se, bio nešto viši od normalnih ljudskih dimenzija. Bio je postavljen na nisku bazu, a ispod je ploča kojom je malo podignut od tla, ali to bitno ne umanjuje dojam visine osobe. Velika pomoć u interpretaciji figure je jedna Dyggveova fotografija (sl. 3), očito iz doba dok je živio i radio u Solinu (1927. – 1932.). Nažalost, dio kipa je pokriven magarcem (desno) i tkaninom kojom su po svojoj prilici pokrivena vreća, sanduk ili neki recipijent za žito. Ta je fotografija znatno kvalitetnija, ali na temelju obiju može se ipak mnogo više kazati o spomeniku. S obzirom na to da je druga fotografija snimljena iskosa, razaznaje se

nešto više detalja, osobito frizure, što je posebno važno.²² Šteta što Dyggve nije snimio više fotografija. Na temelju Dyggveove fotografije jasno je vidljivo da je tijelo pripadalo muškarcu, a glava ženi.

Dakle, figura je iskombinirana tako da je na žensku glavu položena na muško tijelo. Muškarac je odjeven u tuniku poviše koje je toga, što su elementi muške nošnje. Čovjek je desnu ruku položio na grudi i stisnuo i skut haljine (sl. 3). Druga ruka pružena je slobodno niz tijelo. To je dosta česti tip kipova bogato drapiranih palijata. Izduženi cilindrični predmet uz lijevu nogu je tobolac za svitke (rotule). Kip je postavljen u kontrapostu (čini se da oslonac na desnoj nozi). Kod togata i palijata takav je predmet čest kod muškarca i predstavlja izraz obrazovane osobe (filozof, pjesnik, književnik). Takav predmet je prikazan uz nogu muškarca na sarkofagu Dobroga pastira (sl. 4).²³

Slika 4
Sarkofag Dobroga pastira. Manastirine, Salona (snimio Ivo Pervan)

²¹ L. Katić 1952, sl. 2.

²² Za fotografiju zahvaljujem kolegici Vanji Kovačić koju je otkrila u arhivu E. Dyggvea u Konzervatorskom odjelu Ministarstva kulture Republike Hrvatske u Splitu, što je zapravo bio i povod ovome članku.

²³ N. Cambi 1994, str. 121, sl. 18.

Slika 5
Sakofag s arkadama na Manastirinama u Saloni (snimio Nenad Cambi)

Na Dyggeveovoj fotografiji, srećom, može se raspoznati kakav je oblik ženine frizure. Kako je, naime, snimljena neznatno bočno, vidi se da je kosa bila razdijeljena na sredini tjemena i postrance spuštenu iza ušiju. S obje strane kosa dolazi do ramena, otkuda se svija na zatiljak. Na žalost, ne vidi se, čak da posjedujemo i bolje fotografije, dokle je pletenica dosegala (samo do zatiljka ili još više naprijed prema čelu). To je oblik koja se u njemačkoj terminologiji naziva *Scheitelzopffrisur*.²⁴ Tip se pojavljuje malo prije sredine 3. stoljeća i traje sve do Konstantina.²⁵ S obzirom da se poviše čela ne vidi završetak posuvraćene pletenice, treba pretpostaviti da nije riječ o frizuri iz doba tetrarhije ili čak posttetrarhije kojima je taj element odmah iznad čela i kao takav morao bi biti vidljiv. Stoga frizura kao relevantan kronološki element upozorava da je riječ o vremenu oko sredine 3. stoljeća.

Koga predstavlja lik muškarca i glava žene? To je teško reći. Ovakav tip muške odjeće obilježava filozofa ili pisca i grčkog je postanja.²⁶ Taj tip kipa upotrijebjavao se za javne, privatne ili sepulkralne spomenike. I glava i kip su vjerojatno nađeni za vrijeme gradnje Aljinovićeve mlinice i odmah (još u nižim dijelovima građevine) uzidani, a to

je indicija da potječu s antičke nekropole u blizini. Stoga oba spomenika pripadaju sepulkralnoj skupini. Već odavno takve figure su otkrivane na salonitanskim nekropolama, osobito na Zapadnoj. One, doduše, pokazuju određene razlike, ali u osnovi su to uspravno stojeće i kompletno odjevene figure koje su stajale u ograđenim sepulkralnim arealima poput jednoga od Lolijevaca, također u Saloni.²⁷ Te su figure rađene najčešće od domaćega vapnenca u lokalnim radionicama. Taj tip figura upotrijebljen je za sarkofage arhitektonskoga tipa na kojima se u arkadama pojavljuje bračni par (sl. 5).²⁸

Aljinovićeva mlinica se nalazi izvan gradskih salonitanskih zidina na mjestu gdje su se groblja protezala duž cestâ koje vodile izvan grada.²⁹ Stoga je najvjerojatnije da su i glava i tijelo pripadali nekoj obiteljskoj grobnici s više sličnih kipova. Moguće istoj. Sudeći po izvedbi i dimenzijama grobnica je morala pripadati imućnim Salonitancima. I stela u Gašpinoj mlinici također je sepulkralnoga karaktera i pouzdano je pripadala širem prostoru istočne nekropole, a to je samo još jedna indicija u korist ovdje navedene pretpostavke.

24 O tim frizurama usp. i M. Bergmann 1977, tab. 26-31.

25 Riječ je o sljedećim ženama vladarâ toga doba: Trankvilini, Otaciliji Severi, Etruscili, Gaji Korneliji Superi, Marinijani i Salonini. Usp. M. Wegner – J. Bracker – W. Real 1979. Već Aurelijanova žena Ulpija Severina ima znatno dužu pletenicu koja dolazi do čela, usp. tab. 23-29, 32, 39 d-f, 50-51, osobito tab. 62 s crtežima frizura pojedinih carica.

26 O ženskoj odjeći usp. J. Edmondson – A. Keith 2008, str. 77, sl. 3.8 (car kao filozof). O simbolici oblika muških haljina u istoj ediciji M. Koortbojian 2008. O togi posebno usp. H. R. Goette 1990, osobito 1-4.

27 F. Lanza 1856, str. 37, tab. XII, 4.

28 N. Cambi 1994, str. 118-121; sl. 13-18.

29 N. Cambi 1987, str. 251-279.

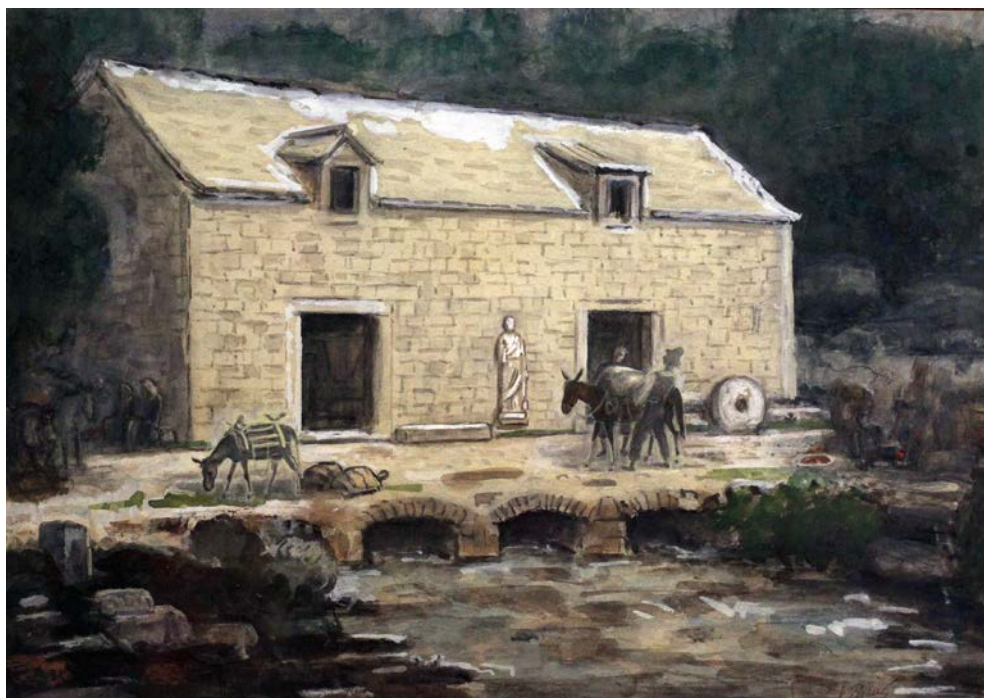
Slika 6
Današnje stanje spolija u Aljinovićevoj mlinici
(snimio Jakov Teklić)

Slika 7
Zamijenjena glava u Aljinovićevoj mlinici
(snimio Jakov Teklić)

Oba spolija svjedočanstvo su svijesti graditeja mlinica o njihovoj važnosti. U to doba nije bilo muzeja, a privatne zbirke rijetke, pa je uzidavanje, koliko god zapravo otežavalo njihovo proučavanje, ipak je spašavalo spomenike od propasti i ujedno davalo visoki estetski ambijentali ugođaj. Spomenici u zidovima izražavali su i ponos vladara i njihov visoki osjećaj za lijepo.

Na kraju treba zabilježiti jednu zaista nesretnu činjenicu u svezi s kombiniranim kipom iz Aljinovićeve mlinice. Naime, razmjerno nedavno je iz svoga mjesta iskopana ženska glava (sl. 6), a na njezino mjesto umetnuta je gipsana glava, najvjerojatnije po uzoru na onu koja je postojala (sl. 7), što se vidi po dijelovima lica i frizure (razdjeljak na sredini tjemena i blago valovita kosa), ali nesretno i nespretno prerađena u muško lice. Kako je vjerojatno izvorna glava bila dosta izlizana »majstor« je na novu udubio lice s detaljima (oči, nos, usta). Čitav zid oko glave kipa izbijeljen je bijelim cementom. Današnje stanje, za razliku od izvornoga koje je zabilježio i ambijentalno senzibilni slikar Vjekoslav Parać (sl. 8), iznimno je neugodno.

Slika 8
Vjekoslav Parać, *Aljinovićeva mlinica*, akvarel

Kratice

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- A. Backe-Dahmen 2006 Annika Backe-Dahmen, *Innocentissima aetas. Römische Kindheit im Spiegel literarischer, rechtlicher und archäologischer Quellen des 1. Bis 4. Jahrhunderts n. Chr.*, Mainz 2006.
- M. Bergmann 1977 Marianne Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bonn 1977.
- S. Buble 2012 Sanja Buble, *Gradnja mlina – umijeće koje nestaje; Gašpina mlinica u Solinu*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 33-34/2009-2010, Zagreb 2012, 97-112.
- I. Calabi Limentani 1971 Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano 1971.
- N. Cambi 1987 Nenad Cambi, *Salona und seine Nekropolen*, u: Henner von Hesberg – Paul Zanker (ur.), *Römische Gräberstrassen. Selbstdarstellung – Status – Standard. Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985*, München 1987, 251-279.

- N. Cambi 1994 Nenad Cambi, *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa / The Sarcophagus of Good Shepherd and Its Group*, Split 1994.
- N. Cambi 2000 Nenad Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000.
- N. Cambi 2012 Nenad Cambi, *O nekim toponimima i opisu ratovanja na istočnom Jadranu u Lukanovom Građanskom ratu*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 512, Razred za društvene znanosti 49, Zagreb 2012, 1-28.
- N. Cambi 2019 Nenad Cambi, *Salona i Spalatum, dvije funkcionalno povezane luke*, u: Nenad Cambi – Arsen Duplančić (ur.): *Pomorski Split do početka XX. stoljeća*, Zbornik s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 26. i 27. rujna 2016., Split 2019, 55-76.
- F. Cumont 1942 Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris 1942.
- E. Dyggve 1929 Eynar Dyggve, *Neue Untersuchungen bezüglich des Überganges über den Jaderfluss bei Salona*, u: Grga Novak (ur.): *Zbornik naučnih radova. Ferdi Šišiću povodom šezdesetgodišnjice života (1869-1929), posvećuju prijatelji i učenici*, Zagreb 1929, 561-576.
- J. Edmondson – A. Keith 2008 Jonathan Edmondson – Alison Keith (ur.), *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, Toronto 2008.
- K. Fittschen – P. Zanker 1985 Klaus Fittschen – Paul Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. Band I*, Mainz 1985.
- H. R. Goette 1990 Hans Rupprecht Goette, *Studien zu römischen Togadarstellungen*, Mainz 1990.
- W.-H. Gross 1940 Walter-Hatto Gross, *Die Bildnisse Trajans, Das römische Herrscherbild, II/2*, Berlin 1940.
- L. Katić 1950 Lovre Katić, *Topografske bilješke solinskog polja*, VAHD LII/1935-1949, Split 1950, 79-96.
- L. Katić 1952 Lovre Katić, *Solinski mlinovi u prošlosti*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 2, Zagreb 1952, 201-219.
- L. Katić 1955 Lovre Katić, *Solin od VII do XX. stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, 17-91.
- M. Koortbojian 2008 Michael Koortbojian, *The Double Identity of Roman Portrait Statues: Costumes and Their Symbolism at Rome*, u: Jonathan Edmondson – Alison Keith (ur.), *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, Toronto 2008.
- F. Lanza 1856 Franjo Lanza, *Monumenti salonitani inediti*, Vienna 1856.
- S. Rinaldi Tufi 1971 Sergio Rinaldi Tufi, *Stele funerarie con ritratti di età romana nel Museo Archeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale*, Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Anno CCCLXVI-II, Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, ser. VIII, vol. XVI, Roma 1971.
- A. Rumpf 1939 Andreas Rumpf, *Antike Sarkophagreliefs. Die Meerwesen*, Berlin 1939.

- W. Schulze 1904 Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904.
- M. Wegner 1956 Max Wegner, *Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, Sabina*, Das römisches Herrscherbild II/2, Berlin 1956.
- M. Wegner – J. Bracker –
W. Real 1979 Max Wegner – Jörgen Bracker – Willi Real, *Gordianus bis Carinus*, Das römische Herrscherbild III/3, Berlin 1979.

Summary

Nenad Cambi

The *spolia* in Gašpina and Aljinovićeva water mills in Solin

Key words: Salona, water mills, Gašpina, Aljinovićeva, *spolia*

The Solin's river Rika provided a source of great potentials to the development of the town that, founded at this favourable location, provided large economic benefit. Besides offering the excellent drinking water, it enabled development of economy (water powered mills and textile mortars). Today at the Rika in Solin there are still these water mills [*mlinica* is a Croatian local word for water mill]: *Velika galija* with 13 millstones, *Velika Gabrića* with eight millstones, *Aljinovićeva mlinica* with five millstones, and *Gašpina mlinica* with fifteen millstones. *Mala Gabrića* was destroyed in a bombing in the Second World War. It had four millstones and a mortar.

In the walls of two mills there are two, actually three *spolia*. In Gašpina mlinica in Solin above the northern door built in is the monumental grave stele of Prostinia Procula and Faventina Delicata from the Trajan's period. The stele is of the pseudo-architectural type of which only the gable has been architectural concept. In the portrait field a woman is presented. The grown up woman shows a sophisticated hair dress reminding those from the middle imperial period (Plotina, Marciana and Matidia), whereas the girl Delicata has a hair style imitating the man hair style, resembling to the Trajan's portrait of the *decennalia* type.

The other *spolium* is the sculpture built in a wall of Aljinovića mlinica. Based on several preserved photographs, the sculpture is of *togatus* type, somewhat larger than life size. On the man's neck is put a woman's head, with the hair style of the *Scheitelzopf* type, that was practiced around the mid 3rd century. The mill owners removed the woman's head recently and replaced it with a grotesque gypsum head that they even further «finished».

Since both these mills are situated in the area of the Salonitan eastern cemetery, both *spolia* belong to sepulchral ambient, because they are to be assumed to have been found when the mills were built.

Both *spolia* show the mill builders' awareness of their significance. At that time there were no museums and private collections were few, wherefore building them in walls, whilst making their study more difficult, actually saved such monuments from destruction and also produced a highly aesthetic and ambient impact.

Translated by Radovan Kečkemet

